

דף הרחבות לנושא –**דיני מוקצה (שיעור 12)****בסיס לדבר המותר והאסור**

שיעור מספר 49

❖ **מהי מסקנת הגמרא? בירור בשיטת הרמב"ם**

לצורך שתי ההרחבות הראשונות, נחזור כאן על לשון הגמרא ונסדר את המהלך –

תלמוד בבלי מסכת שבת דף קמב עמוד א

כלכלה והאבן בתוכה. ואמאי? תיהוי כלכלה בסיס לדבר האסור! - אמר רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן: הכא בכלכלה מלאה פירות עסקינן. ולישדיניהו לפירי, ונישדי לאבן, ונינקטיניהו בידיים! - כדרבי אלעי אמר רב: בפירות המיטנפין, הכא נמי - בפירות המיטנפין - ולינעריניהו נעורי! - אמר רב חייא בר אשי אמר רבא: הכא בכלכלה פחותה עסקינן, דאבן גופה נעשית דופן לכלכלה

הגמרא שואלת מדוע הכלכלה אינה בסיס לדבר האסור (האבן).

התשובה הראשונית היא שהכלכלה היא בסיס לדבר המותר (הפירות) והאסור (האבן), ולכן אין לה דין של בסיס לדבר האסור.

סוגיה זו מקבלת את ההנחה שהכלכלה איננה בסיס לדבר האסור, אך (כפי שלמדנו בשיעור הקודם), כאשר הבסיס לא נאסר, יש להפיל את המוקצה ממנו, ולא לטלטלו עודו עליו. לכן הגמרא מציעה לרוקן את תכולת הכלכלה, ולאסוף את הפירות? רבי עלאי בשם רב מבאר שמדובר בפירות שיפגעו מפיזורן. כפי שלמדנו בשיעור הקודם, אם הפלת המוקצה תפגע ברכושו, אין חובה להפיל מיידית, אלא ניתן לטלטל עם המוקצה עד שהפלת המוקצה תתאפשר ללא נזק.

הגמרא מציעה משהו אחר – לנער את הפירות, כך שהאבן תיפרד מהפירות. רב חייא בר אשי בשם רבא מתרץ שמדובר במצב שהכלכלה זקוקה לאבן.

לכאורה למסקנת הגמרא אין אפשרות להעמיד את המשנה במקרה שהאבן נתונה בין הפירות, מכיוון שאין היתר לטלטל את הפירות עם האבן, אפילו אם הפירות עדינים. על המטלטל לעשות כל שביכולתו להפריד את האבן. לכן הגמרא הסיקה שמדובר במצב שהכלכלה זקוקה לאבן.

הרמב"ם פוסק את דברי הגמרא באופן הבא –

רמב"ם הלכות שבת פרק כה הלכה טז

כלכלה שהיתה נקובה וסתם נקב שלה באבן – מותר לטלטלה, שהרי האבן נעשית כדופן היתה הכלכלה מלאה פירות והאבן בתוך הפירות – אם היו הפירות רטובים, כגון ענבים ותותים, נוטל אותה כמות שהיא, שאם ינער הפירות יטנפו בעפר, ובמקום הפסד לא גזרו

הרמב"ם פוסק את שתי האפשרויות. האין זה נוגד את מסקנת הגמרא? הרב"ד מקשה עליו את הקושיה הזאת –

השגת הרב"ד על רמב"ם הלכות שבת פרק כה הלכה טז

א"א אני לא מצאתי כן בגמרא (שבת קמב) שאפילו בפירות המטונפין חזר והקשה ולינעריניהו נעורי וחזר ותירץ בשהיתה האבן דופן לכלכלה ואפילו בפירות שאינן מטונפות אבל אם לא היתה האבן דופן לכלכלה אפילו פירות המטונפין אפשר לנער אותן בתוך הכלכלה עצמה עד שתהיה עליונה וינערנה לחוץ ולא יצטרך לטלטל את האבן עם הכלכלה

נציג שתי אפשרויות ליישוב דברי הרמב"ם.

אפשרות ראשונה – משום איסור בורר

האפשרות הראשונה מבוססת על דברי הרמ"מ –

מגיד משנה הלכות שבת פרק כה הלכה טז

נראה שגרסת רבינו היא שאין בה ולינערינהו נעורי ורב חייא בר אשי בשם רב עושה אוקימתא אחרינא ושתייהן אמת המגיד משנה אומר שלרמב"ם הייתה גרסה שונה. בגרסת הרמב"ם, נאמרה מסקנה – מדובר בפירות עדינים. אין על כך קושיה. רב חייא בר אשי מציע אוקימתא אחרת – שהאבן היא דופן לכלכלה. אך אוקימתא זו אינה דוחה את האפשרות הקודמת. מדוע שהרמב"ם לא יגרוס את קושיית הגמרא? האם מותר לשפוך פסולת מתוך כלי בשבת, או שמא יש בכך איסור בורר? זו סוגיה מורכבת, ובעזרת ה' עוד נעסוק בה בהמשך. לצורך העניין נעתיק את לשון הרמב"ם –

מגן אברהם סימן שיט ס"ק טו

אסור לערות שומן מהמאכל, דהא ב' מיני אוכלין הם, ואסור לבורר א' מחבירו אלא בידו כדי לאכלו מיד, והכא כשמערה מהכלי – אסור

כאמור, יש רבות לדון בסוגיה זו (וכן בשאלה אם האיסור שייך כאשר מדובר בחפצים גדולים העומדים זה לצד זה, ולא מעורבבים, כמו פירות ואבן).

תהלה לדוד סימן שט ס"ק ד

התם בגמרא על הא דכלכלה מלאה פירות ואבן בתוכה מקשינן ולינערינהו נעורי... לכאורה לדעת המג"א אסור משום בורר. הרמב"ם ז"ל לא גרס הך קושיה, כמו שכתב המגיד משנה, וכן פסק השו"ע (את שתי האפשרויות שפסק הרמב"ם). ואיכא למימר דהיינו מטעם זה, כיוון דאסור לנער משום איסור בורר, הוי כאי אפשר לנער, ומותר לטלטלו יתכן שבניעור והפרדת האבן מהפירות יש איסור בורר. אם כן, לאדם יש שתי אפשרויות – לעבור על איסור בורר ולהפיל את המוקצה, או לטלטל יחד עם המוקצה. כמובן שבאופן עקרוני ישנה אפשרות שלישית – לא לטלטל את הכלכלה כלל. כפי שלמדנו בשיעור הקודם, אם אין אפשרות להפיל את המוקצה, מותר לטלטל את הבסיס עד שתהיה יכולת להפיל את המוקצה, ואין חובה להימנע מטלטול הבסיס (אלא אם כן הוא נעשה בסיס לדבר האסור, כמובן).

אפשרות שניה – תלוי היכן האבן נמצאת

תוספות מקשים על אוקימתת הגמרא –

תוספות מסכת שבת דף קמב עמוד א

הכא נמי בפירות המיטנפין - וא"ת אכתי יטלם בידו ויניחם בתוך כלי אחר או על גבי טבלא או ע"ג סודר, כדמוכח בסמוך גבי תרומה, דאמר רב חסדא: לא שנו אלא שטהורה למטה וטמאה למעלה, אבל טהורה למעלה וטמאה למטה – שקיל לטהורה ושביק הטמאה, ואף על גב דמוקמינן נמי בפירות המיטנפין

מהמשך הגמרא עולה אפשרות אחרת – פשוט לפנות את הפירות מהכלכלה, ולהעבירם לסל אחר! כמובן שזה אפשרי רק אם הפירות מעל האבן, ולא להיפך. בעלי התוספות מעמידים את המקרה הבא בגמרא במצב בו הפירות נתונים בסלים קטנים בתוך הכלכלה. מרכבת המשנה מציע לבחון את המציאות במקרה שלנו –

מרכבת המשנה (חעלמא) הלכות שבת פרק כה הלכה טז

ודאי רישא דומיא דסיפא, כגון שהאבן למעלה, והיינו הא דפריך בגמרא דכיון דהאבן על הפירות ננערינהו. להכי נייד רב ואוקים בכלכלה פחותה. ובהכי מדוקדק לשון רבנו שכתב והאבן בתוך הפירות, דהיינו שהפירות מקיפין אותו מכל צד, דאלו האבן למעלה קשה, ננערינהו, ואי האבן למטה קשה יטלם בידו, מה שאין כן כשהאבן באמצע, אי אפשר לנער מבלי שיתפזרו מקצת הפירות

היכן האבן ממוקמת ביחס לפירות? לכאורה ישנן שלוש אפשרויות –

א. האבן נמצאת מתחת לפירות – במקרה זה, כפי שכתבו בעלי התוספות, יש לפנות את הפירות לסל אחר.

ב. האבן נמצאת מעל הפירות – זהו המקרה של המשנה (בכדי שהמקרים במשנה יצאו מקבילים). במקרה זה אכן יש לנער את האבן ולהסירה. אך אין בכך חידוש משמעותי – הרי למדנו שיש להפיל את המוקצה.

ג. האבן נמצאת בין הפירות – במקרה זה מותר לטלטל את האבן יחד עם הפירות. הגמרא נאלצה להעמיד במקרה ב', בכדי לשמור על ההקבלה לסיפא של המשנה (המקרה של התרומה). אך הרמב"ם אינו מחויב לכך, ולכן העדיף ללמד חידוש משמעותי יותר – שישנם מצבים בהם מותר לטלטל את האבן עם הפירות!

❖ האם האבן צריכה להיות מיועדת כדופן לסל מלפני השבת?

בהרחבה הקודמת ראינו את דברי הרמב"ם –

רמב"ם הלכות שבת פרק כה הלכה טז

כלכלה שהיתה נקובה וסתם נקב שלה באבן מותר לטלטלה שהרי האבן נעשית כדופן

מלשון הרמב"ם נשמע שהאבן קובעה בתוך הכלכלה לפני השבת. אם כך, חלק זה של ההלכה עוסק בגדרי ייעוד מוקצה לשימוש, המסיר ממנו שם מוקצה. מעת שתקע את האבן בנקב בכדי למלא את החלל, האבן אינה מוקצה (עיקר חידושו של הרמב"ם, כפי שלמדנו בהרחבה הקודמת, הוא בחלק הבא של ההלכה, העוסק בהיתר טלטול האבן יחד עם הפירות, עיי"ש). מלשון בעלי התוספות ניתן לדייק אחרת –

תוספות מסכת שבת דף קמב עמוד א

כיון דאבן עצמה הוי דופן לכלכלה, אפילו הוי שדי לפירות ולאבן והדר שקיל לפירי ושבק לאבן, לא הוי ליה במאי לאנחינהו, כיון שהכלכלה פחותה, שהאבן נעשה לה דופן

בעלי התוספות מבארים שמעת שהאבן נעשתה דופן לכלכלה, אם יפזר את הפירות ויפיל את האבן, לא יהיה לו היכן להניח את הפירות, מכיוון שהכלכלה שבורה!

לפי הרמב"ם, אין שום סיבה להפיל את האבן שנעשתה דופן לכלכלה, שהרי האבן כבר איננה מוקצה. בעלי התוספות מניחים שגם אחרי שהעמדנו שהאבן נעשתה דופן לכלכלה, אין זה אומר שהאבן אינה מוקצה. היא עדיין מוקצה, אלא שמותר לטלטלה יחד עם הכלכלה, מכיוון שהיא מאפשרת את השימוש בכלכלה.

לפי הרמב"ם, החידוש באוקימתא האחרונה של הגמרא הוא חידוש רק בגדרי הקצאת מוקצה לשימוש. לפי בעלי התוספות מדובר בחידוש גדול הרבה יותר – שאם הבסיס זקוק למוקצה, מותר לטלטלו באופן זה! השו"ע העתיק את דברי הרמב"ם –

שולחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סימן שט סעיף ב

כלכלה שהיתה נקובה וסתמה באבן, מותר לטלטלה שהרי נעשה כדופנה

❖ מהי סברתו של הפרי מגדים?

בשיעור למדנו שלפי הפרי מגדים, בסיס לדבר המותר והאסור, והמותר הוסר ממנו במהלך השבת, נאסר בטלטול.

לכאורה דבריו סותרים את שלמדנו בשיעור הקודם, שהחפץ נקבע כבסיס לדבר האסור או לא בכניסת השבת. מדוע הפרי מגדים סבור שמקרה זה, שונה מהדין הרגיל של בסיס לדבר האסור?

מסתבר שהפרי מגדים מבין את היתר טלטול בסיס לדבר המותר והאסור באופן שונה מעט ממה שהגדרנו בשיעור. לפי הפרי מגדים, הבסיס לדבר המותר והאסור הוא בסיס לדבר האסור, כבר בכניסת השבת, אך הימצאות החפץ המותר עליו מתירה את טלטולו. משסור, סר ההיתר, וחזר להיות בסיס לדבר האסור (מעין זאת מופיע בספר "ארחות שבת" פרק יט הערה תיב).

❖ אם דעתו להסיר את ההיתר, האם זה תלוי במחלוקת בדין בסיס שכוונתו מראש להסיר ממנו את האיסור?

בשיעור 47 למדנו את מחלוקת הראשונים אודות בסיס שהונח עליו מוקצה, אך לפני השבת כוונתו הייתה להסיר את המוקצה במהלך השבת. במקרה בו אנו עוסקים בו בשיעור זה, לכאורה מדובר במצב ההפוך – בסיס לדבר המותר והאסור, אך מראש, לפני השבת, התכוון להסיר את הדבר המותר. היה מקום לומר שלפי הסוברים שהכוונה להסיר מראש פוגעת בהגדרת הבסיס כבסיס לחפץ זה, כך אם מתכוון להסיר את החפץ המותר, הבסיס ייחשב בסיס לדבר האסור בלבד. ולהיפך – לפי הסוברים שהכוונה שמתכוון בהמשך השבת אינה פוגעת בהגדרת הבסיס כבסיס לדבר האסור, כך כוונתו להסיר את החפץ המותר אינה פוגעת בהגדרת הבסיס כבסיס לדבר המותר והאסור. בשו"ת רבינו משולם איגרא אכן כתב כך, והמשנה הלכות דחה את טענתו –

שו"ת משנה הלכות חלק ה סימן מט

במה דקיימא לן דכלי שיש עליו דבר האסור ודבר המותר מותר לטלטלו, אי צריך שיהיה עליו ההיתר כל היום דוקא, כמו האיסור למ"ד דאם אין מחשבתו שיעמוד שם כל היום אינו נעשה בסיס לדבר האסור, הכי נמי בדבר ההיתר וכתבתי בענין טס של מנורה דאין צריך ההיתר להיות עליו כל היום וע"ז העיר מעלתו משו"ת רבינו משולם איגרא א"ח סי' ב' דאם הי' דעתו ליטול ההיתר בשבת תליא בב' הדעות ... דלדעת ר"ת ... דס"ל דאם הניח דבר איסור ודעתו ליטלו בשבת דלא הוה בסיס לדבר האסור, וא"כ הכ"נ בהיתר, אם היתה כוונתו ליטלו, והאיסור לא חשב ליטלו, א"כ הוה רק בסיס לדבר האסור ולא לדבר ההיתר, רק אם חישוב ליטול האיסור ע"י עכו"ם וגם ההיתר חישוב ליטול אז ממ"נ שרי דאי מחשבתו מועיל לאיסור מועיל נמי להיתר ועכ"פ תרווייהו שוים הם ... אמת כי היה גאון עצום יחיד בדורו, אשר גובה ארזים גבהו, מכל מקום דבריו הקדושים צריכים עיון. אי בעית אימא סברא, אי בעית אימא קרא –

המשנה הלכות דוחה את טענת הרב משולם איגרא משני כיוונים – מכוח הסברא, ומכוח ראיות בפסיקה המקובלת -

איבעית אימא סברא: דאם צריך שיהא ההיתר שם דוקא כל היום, ועכ"פ שיהיה מחשבתו כן שלא יטלנו עד מוצש"ק, א"כ ההיתר נעשה מוקצה לבו ביום, שלא יטלנו משם, ולא הוה בסיס לדבר ההיתר!

אם הבסיס נחשב בסיס לדבר המותר והאסור רק אם התכוון מראש שלא להסיר את החפץ המותר עד מוצאי שבת, הרי שהקצה את החפץ המותר בטלטול משימוש במשך השבת, ונעשה חפץ מוקצה, שהרי הקצה אותו משימוש!

ואיבעית אימא גמרא, דהט"ז א"ח סי' ש"ט הקשה איך מותר לטלטל המפה שהנרות מונחים עליו בין השמשות, והא נעשה בסיס לדבר האסור! ותירץ הפרי מגדים: כיון דגם הפת עומדת עליו, אם כן הוה ליה בסיס לדבר האסור והמותר, ושרי ... וכתב דזהו הטעם דנשים מקפידות להשים החלות על השלחן קודם הדלקת נרות, ואם אינן נביאות בנות נביאים הם ע"ש. ופשוט דהחלות שמניחם על השלחן אין כוונתם ומחשבתם שישארו שם כל השבת, ואדרבה – מניחות לאכלן בסעודת שבת, ואם כן לדעת רבינו משולם לא הועילו כלום!

הפוסקים הסכימו שהנחת החלות על השולחן יחד עם הנרות מתירה את טלטול הבסיס. למדנו בשיעור שהחלות מקבלות את חשיבותן מכך שהן עומדות לבציעה בסעודת השבת. אך לפי הרב משולם איגרא, אם כוונת הנותן היא לאכול את החלות בשבת, הרי שהתכוון להסיר את הדבר המותר, ולפי ר"ת הבסיס כבר אינו נחשב כבסיס לדבר המותר!

המשנה הלכות מראה, הן מצד הסברא והן מצד הדין, שטענתו של הרב משולם איגרא אינה סבירה. אך מהי הסברא לחלק בין בסיס לדבר המותר והאסור, לבין דינו של ר"ת ביחס לבסיס לדבר האסור?

ויש ליתן טעם לחלק בין איסור להיתר, דבשלמא לאיסור, לעשות ההיתר בסיס לדבר האסור, אין אדם מבדיל עצמו מן הכלי או השלחן כל זמן שלא יהיה עליו כל השבת, רק כיון שהחליט שיהיה שם המוקצה כל השבת, אם כן בדעתו להבדיל עצמו מכלי זו או משלחן זה, ולכן נעשה בסיס לדבר האסור. אבל לדבר ההיתר, כיון שהניחו עליו ורוצה להשתמש בהיתר זה עכשיו, או לאחר שעה או שעתיים, הרי הוא מתכוין שהכלי תשתמש תשמיש לאותו ההיתר בפועל שרוצה בו בכל שעה, וממילא נעשית בסיס לו להיתר זו

המשנה הלכות משיב אותנו לסברת תרומת הדשן בשיעור הקודם. בסיס לדבר האסור נאסר מחמת המודעות לכך שהנחת האיסור על הבסיס מקצה אותו משימוש. ר"ת אומר שאם מתכוון להסיר את האיסור, הרי שהוא לא הקצה את הבסיס משימוש. אך כאשר חפץ שמותר לטלטלו נמצא על הבסיס, הוא לא מקצה את הבסיס משימוש, למרות שבהמשך יסיר את החפץ המותר ממנו!

❖ **חובת הניעור כאשר מוקצה נמצא על חלק הטפל לכלי**

בשיעור למדנו שאם המוקצה מונח על חלק הטפל לכלי, הכלי אינו נעשה בסיס לדבר האסור. בסופו של השיעור הבאנו את פסיקת השש"כ, שכמובן שהתיר את טלטול הבסיס, אך חייב את הפלת המוקצה ממנו, כדין כל בסיס שאינו נאסר. המגן אברהם הביא את חובת ניעור המוקצה במקרה זה מדברי הרמב"ם –

מגן אברהם על שולחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סימן שי סעיף ז

הרמב"ם כתב במסכת כלים גבי מוכני וז"ל: כיון דאינה נשמטת, אם כן אי אפשר לסלק המעות אלא אם כן יטלטל השידה עם המעות. לכן מותר לגוררה עכ"ל. וכיון שדין זה דכיס לקוח מההיא דמוכני, אם כן הכא נמי אם אפשר לנער צריך לנער

יש לציין שבגרסת הרמב"ם המוגהת הנמצאת בפנינו, המשפטים הללו אינם מופיעים! רע"א (בהגהתו למג"א סימן שי סק"ז) הוכיח שלפי בעלי התוספות אין חובה לנער במקרה זה, והכריע שזו מחלוקת בין בעלי התוספות והרשב"א, שאינם מצריכים ניעור, לבין הרמב"ם. המשנ"ב נוטה להקל למעשה –

משנה ברורה סימן שי ס"ק ל

כשהכיס תלוי אין צריך אפילו ניעור מתחלה. ויש מחמירין וסוברין דגם בזה צריך ניעור מתחלה